

Katastarski plan Šibenika iz 1870. god. (Muzej grada Šibenika)
Land-Registry Plan of Šibenik in 1870 (Civic Museum Šibenik)

Jagoda Marković

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Šibenik, jugoistočno pročelje grada: projekt XIX. stoljeća i njegova sudbina u XX. stoljeću

U povodu »obnove« šibenskog perivoja*

Izvorni znanstveni rad – Original scientific paper

predan 16. 10. 1997.

Sažetak

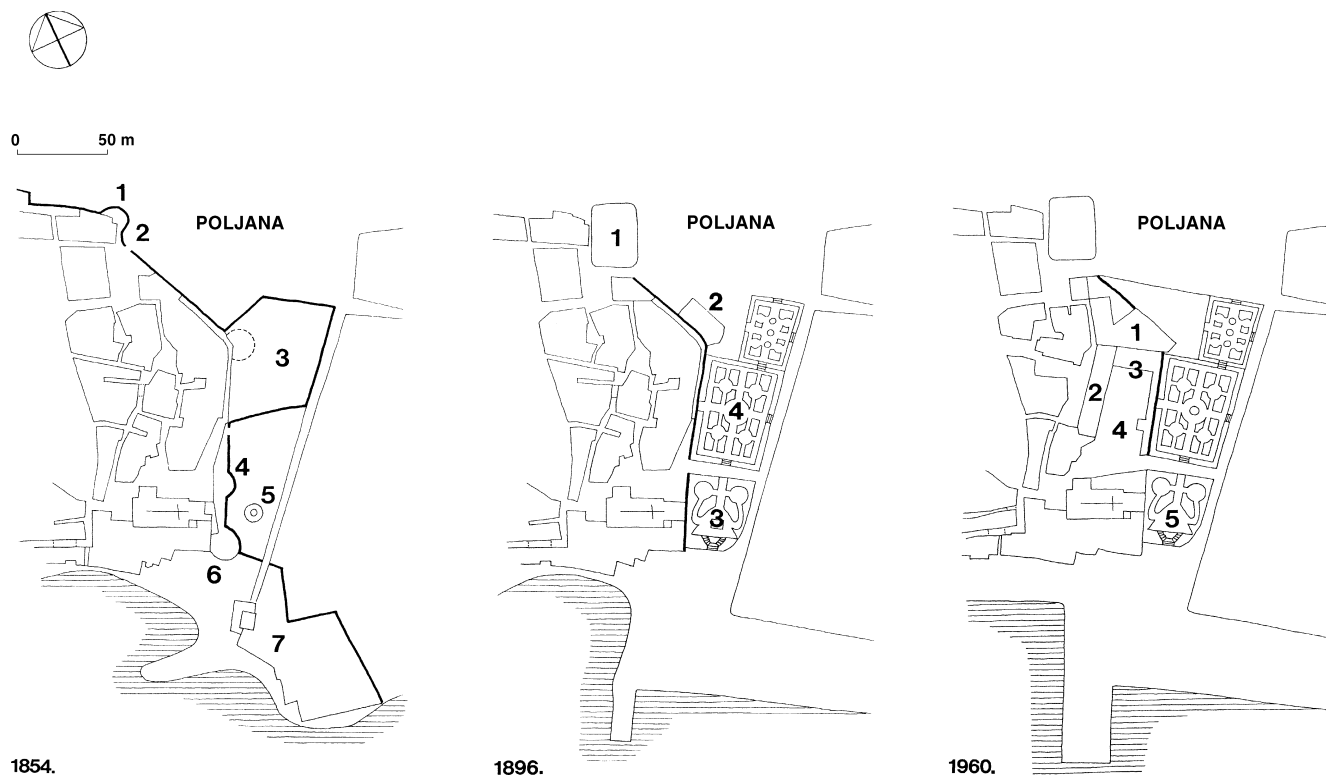
Urbanističkom preobrazbom Šibenika u XIX. stoljeću, potaknutom novim zahtjevima kulture, te javnim i društvenim životom realizirano je novo gradsko središte s reprezentativnim sadržajem monumentalnog pročelja grada na jugoistočnom rubu povijesne jezgre. Promjenom urbane svijesti artikulirana je potreba za kulturnim i nacionalnim identitetom nove epohe s vizijom uravnotežene urbane cjeline. Organsko jedinstvo središnjih gradskih sadržaja visoke razine estetskog oblikovanja (kazalište, čitaonica, perivoj) temeljna su poveznica staroga i novoga, svjedočanstvo ukupne kulture grada u ono doba. Urbanističkim zahvatima tijekom XX. stoljeća redefinira se prostor gradskoga središta, povijesna svjedočanstva se zamjenjuju novim sadržajima s motivacijom suvremenih potreba i novih ciljeva.

Tematska odrednica ovog teksta proistječe iz osvjedočenja u najrecentniji zahvat *obnove* šibenskog perivoja. Namjera nam je podsjetiti na povijesnu genezu, urbanističko značenje i ambijentalnu vrijednost povijesne cjeline XIX. stoljeća, koje će sudbonosno odrediti prostorni razvoj Šibenika, ukazati na opravdanost (nužnost) promišljenih intervencija, potaknuti urbanu svijest njegovih baštinka.

Povijesna jezgra Šibenika jedan je od najizrazitijih spomenika srednjovjekovnog urbanizma na istočnoj obali Jadrana. Izvori ga bilježe već u XI. stoljeću, da bi do kraja XIII. stoljeća osnutkom vlastite biskupije evoluirao do urbane aglomeracije s pravnim statusom *civitas-a*. Struktura naselja od najstarijeg podgrađa pod tvrđavom Sv. Mihovila do reprezentativne izgradnje u doba najvećeg prosperiteta grada pod mletačkom upravom ne postiže značajnije preobrazbe sve do sredine XIX. stoljeća. Urbanističkim postulatima toga doba dokidaju se fizičke granice povijesnog okvira grada, uspostavlja se proces integracije s njegovim predgrađima. Novi kriterij komunalnog standarda nameće potrebu za redefiniranjem uvjeta stanovanja, a primjena razvijenijih obrazaca i tlocrtnih shema u novim građevinskim inicijativama rezultira širenjem gradskog prostora s kvalitetnijim sadržajima. Taj segment urbanističke baštine Šibenika predložen ujednačenim modalitetima upisivanja u zadani prostor, neprijeporno temeljne zasade gradogradnje XIX. stoljeća, zasigurno zaslužuje savjesnu analizu i kritičku valorizaciju.

Prostornu situaciju kroz vremenske slojeve najegzaktnije bilježe povijesni izvori, grafički prikazi i katastarske karte, uvidom u koje se upuštamo u interpretaciju geneze i analizu urbanističkih zahvata polovicom XIX. stoljeća. Proces preobrazbe vođen načelom *modernizacije*¹ najintenzivnije se provodio na jugoistočnom obodu povijesne jezgre grada. Nestale su srednjovjekovne zidine s bastionima,² nasipavani su duboki jarci i vododerine napuštenog obrambenog sustava da bi se prostor osmislio kvalitetnijim sadržajima.³ Komunalnim zahvatima obnove provedena je regulacija novih prometnih pravaca i rekonstrukcija postojećih.⁴ Građevna inicijativa usredotočila se na neurbanizirane parcele dotadašnjih vrtova i vinograda s novim utilitarnim sadržajima višeg urbanog i higijenskog standarda.⁵ Definirana je trasa željezničke pruge i određena lokacija za željeznički kolodvor.⁶ Premda nije riječ o planskoj urbanizaciji temeljenoj na ozakonjenim standardima regulatornih osnova, obrisi prostornog širenja grada spontano se odmiču od povijesne jezgre vođeni logikom prirodnih datosti, a njihov iskorak limitiran je prilagodbom zatečenoj shemi ključnih komunikacijskih pravaca. Razvojna projekcija urbane politike grada obilježena je pragmatizmom Narodne stranke koja je preuzevši vlast u Općinskom vijeću,⁷ vođena ideologijom općeg boljitka u funkcioniranju života grada, odredila karakter razvojnog procesa. Ipak, temeljne pretpostavke

* Djelatnicima u Sabirnom centru Šibenik Povijesnog arhiva Zadar dugujem zahvalnost na kolegijalnoj susretljivosti i ukazanom povjerenju tijekom korištenja građe. Osobito srdačno zahvaljujem profesor **Milivoju Blaževiću** na nesebičnoj pomoći, dragocjenim sugestijama i korisnim podacima koji proistječu iz njegova velikog poznavanja kulturne povijesti Šibenika.

Shematski prikaz urbanističkih preobrazbi jugoistočnog pročelja grada u XIX. i XX. st. (arhitektonska obrada Ivana Valjato-Vrus, dipl. ing. arh.)

Schematic presentation of changes in the southeastern front of the city throughout the nineteenth and twentieth century (urban planning, demolition-construction), drawing by Ivana Valjato-Vrus

1854. god.:

1 Kula Bersalj (Badanj), srušena 1864. god.
Bersalj Tower (Badanj) demolished in 1864

2 Kopnena vrata (Porta di Terraferma), srušena 1864. god.
The inland gate (Porta di Terraferma), demolished 1864

3 Bastion Bernardi, srušen 1893. god.
Bernardi Bastion, demolished 1893

4 Vrata od zvonika (Porta del Campanile), srušena 1895. god.
Belltower Gate (Porta del Campanile), demolished 1895

5 Obrambeni jarak s vododerinom i javnom cisternom, zatrpan 1895. god.
Moat with public water cistern, filled up 1895

6 Kula Sv. Frane, srušena 1895. god.
Tower of Saint Francis, demolished 1895

7 Bastion Sv. Katarine, srušen 1895. god.
Saint Catherine's Bastion, demolished 1895

1896. god.:

1 Kazalište, sagrađeno 1870. god.
The theatre, built in 1870

2 »Narodna kavana« i »Narodna slavonska čitaonica«, utemeljena 15. veljače 1866. god.
The People's Cafe and People's Slavic Reading Room founded on 15th February 1866

3 Spomenik Nikoli Tommaseu, podignut 31. svibnja 1896. god.
Monument to Nikola Tommaseo, inaugurated 31st May 1896

4 Gradski perivoj (Đardin), 1890–1896. god.
City Park 1890–1896

1960. god.:

1 Dom JNA, izgradnja započeta rušenjem Narodne kavane 1954. god.
Yugoslav Army centre whose construction began after the demolition of the People's Cafe 1954

2 Škola »Simo Matavulj« (danas »Faust Vrančić«)
»Simo Matavulj« (today »Faust Vrančić«) School

3 Ulazni trijem s kavanom na terasi u nivou Poljane
Front portico with cafe terrace on the main square

4 Trg pred školom
Square in front of the school

5 Godine 1954. spomenik je uklonjen, a Park Roberta Visianija preimenovan u Park Maksima Gorkoga
In 1954 the monument was dismantled and »Roberto Visiani park« changed its name into »Maksim Gorky Park«

Poljana – novo gradsko središte (Grafička zbirka, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu)
 Poljana – the new city centre (Graphics Collection, National and University Library)

napretka odavno su zacrtane prirodnim resursima⁸ i optimalnim zemljopisnim datostima smještaja grada unutar zaštićene luke na ušću rijeke Krke i na ključnoj komunikaciji s kontinentalnim zaleđem.⁹ Realizacijom vitalnih potreba komunalne infrastrukture započeo je proces industrijalizacije s visokim standardima primjene i očekivanim rezultatima koji se izravno odražavaju na globalnu sliku grada.¹⁰ Promijenjena je urbana svijest njegovih protagonista, a nove inicijative definirane su na razini gradske uprave. Nizom građevinskih zahvata želi se udovoljiti zahtjevima javnog i gradskog života. Razvojni program uključio je rekonstrukciju komunalne infrastrukture,¹¹ izgradnju brojnih industrijskih postrojenja,¹² stambenih prostora veće kvadrature, te reprezentativnih zgrada kulturne, obrazovne, upravne i zdravstvene namjene.¹³ Deklarativnim načelima građanske kulture promijenjena je predodžba grada, predskazujući preobrazbu novoga gradskog središta s reprezentativnim okvirom i vizijom budućeg značaja. Zadanim elementima kulturnog, političkog i urbanog centra obilježiti će se stranica nove epohe Šibenika.

Očekivanim promjenama prethodili su uzastopni pokušaji uređenja zapuštene Poljane u urbani trg; međutim, ostvarenje te zamisli uvelike je ovisilo o raspoloživim sredstvima u općinskoj blagajni koja nije mogla udovoljiti tim zahtjevima.¹⁴ Razdoblje u kojem će se *poljanica*¹⁵ uobličiti u Poljanu proistječe tek iz kreativne snage i ciljeva zacrtanih u tridesetgodinjem razdoblju narodnog općinskog upraviteljstva Šupukove ere.¹⁶ Nacionalna koncepcija napretka potvrđuje se u estetskom i prostornom planiranju novog trga. Transformacijom njegove fizonomije i funkcije – kako u sadržajnom, tako i u arhitektonsko-urbanističkom smislu – artikulirana je nova vizija nacionalne kulture. Radikalnim zahvatima preobrazbe 1864. godine srušen je bastion uz kopnena gradska vrata (*Por-*

ta di Terraferma) s dijelom srednjovjekovnih bedema, da bi se oslobodio prostor za gradnju Narodne kavane i novog kazališta. U odabiru lokacije za tu namjenu društvenog okupljanja presudno značajan bio je jamačno već socijalizirani prostor i u to doba najprikladnije mjesto. Još 1845. godine Ivan Toffalutti uputio je zahtjev nadležnom Namjesništvu u Zadru za otvaranje kavane o ishodu kojega nemamo pouzdanijih saznanja.¹⁷ Desetak godina kasnije odredbom Poglavarstva »odobrava se Petru de Zanchi sezonsko korištenje lokala za kavanu i prodaju svježeg pića na općinskom zemljištu uz plaćanje od 2 forinte godišnje«. Na tu odluku Zanchi je uložio prigovor s obrazloženjem da u tom slučaju (korištenja lokala isključivo u ljetnim mjesecima) ne bi podigao lokal od drveta koji ga je koštao 1300 forinti.¹⁸ Revidiranom odredbom Namjesništva izdano je odobrenje kojim će »Kavana Zanchi« još dugo nadživjeti svoga vlasnika. Odlukom općinske uprave od 18. veljače 1865. godine provedena je rekonstrukcija kavane pod nadzorom građevinskog poduzetnika Mihovila Baldassija, čijom su zaslugom radovi privedeni kraju već 1867. godine, kada je Zanchi ponovno dobio koncesiju za korištenje.¹⁹ Projekt obnove kavane povjeren je projektantu novog kazališta, splitskom arhitektu Trogiriraninu Josipu Sladi, provjerenom suradniku Vicka Andrića i – po sudu Cvite Fiskovića, jamačno najupućenijeg u Sladin stvaralački opus i kreativni doseg – *stručnjaku istančana ukusa*.²⁰ I tom je zadatku on prišao vrlo savjesno promišljajući problem urbanistički s vizijom prostornog i estetskog digniteta obiju zgrada, ali i budućeg perivoja koji će se nastaviti u pravcu obale. Suočio se s kreativnim naporom da osmisli slojeviti društveni prostor s arhitektonskim naglaskom na novim sadržajima, respektirajući zatečenu situaciju s vitalnom prometnicom na istoku i nedorečenim, skromno oblikovanim okvirom trga.

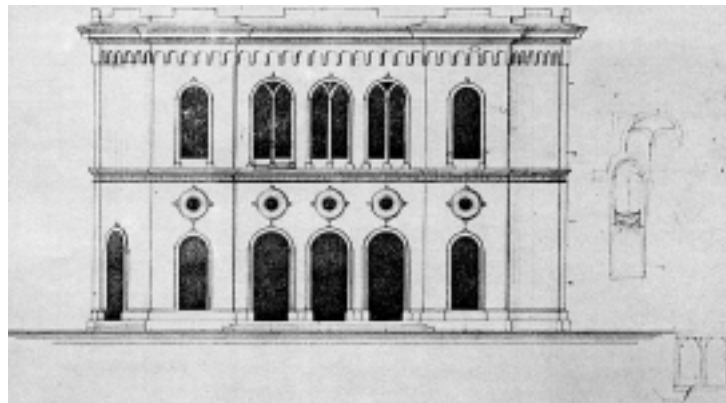
Neorenesansna zgrada s »Narodnom kavanom« i »Narodnom slavlanskom čitaonicom«, srušena 1954. god. (zbirka: B. Ungarov, Konzervatorski odjel – Šibenik)

Neo-Renaissance building with the People's Cafe and People's Slavic Reading Room, demolished in 1954 (collection B. Ungarov – Conservation Department – Šibenik)

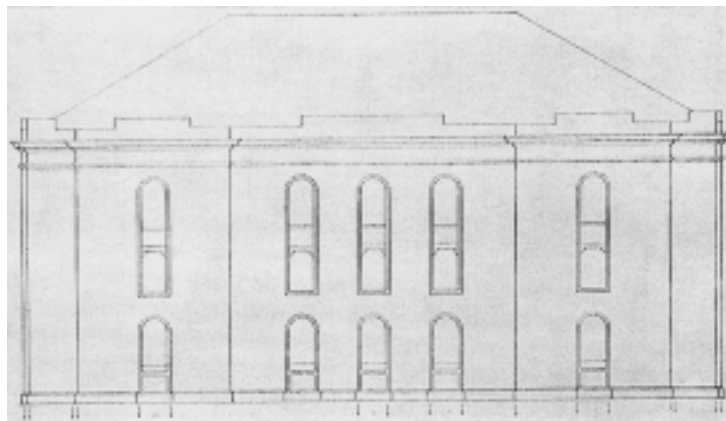
Vizura trga kroz gradski perivoj (zbirka: B. Ungarov, Konzervatorski odjel – Šibenik)

View of the square from the city park (collection B. Ungarov – Conservation Department – Šibenik)

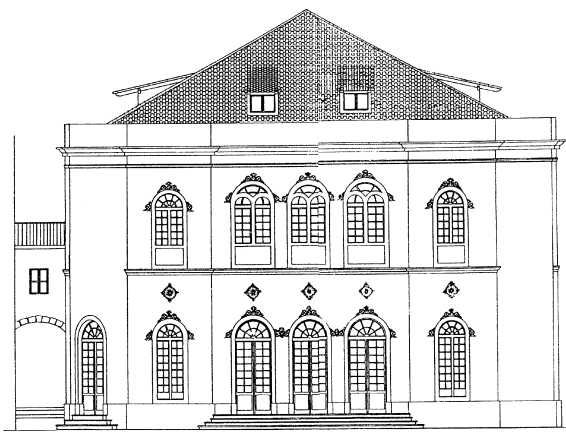
Simboličko značenje zgrade neprijeporno je utjecalo na njeno arhitektonsko oblikovanje i smještaj uz sjeverozapadni rub Poljane. Snažno ideološki obojen program namjene, s Narodnom kavanom u prizemlju i Narodnom slavlanskom čitaonicom na prvom katu, prate stilske značajke oblikovanja pročelja u neorenesansnoj leksici, s rastvorenim visokim otvorima lučnog završetka prizemlja i prvog kata. Ujednačeni ritam otvora naglašava javnu namjenu zgrade sugerirajući njenu posebnost pa i podudarnost s temeljnim stranačkim programom »da se promiče, širi i pospješi narodni slavlanski odgoj...čitanjem knjiga i dnevnika državna, znanstvena i književna sadržaja; sbornimi sastancima predavanjem i raspravama o domaćih i narodnih predmetih: sjelim, igrom i plesom; još napokon glasbenim zabavama«.²¹ Pomno oblikovanje korpusa sa središnjom osi istaknutog rizalita koji naglašava ulazni dio prema trgu, s istočnom frontom koja seže

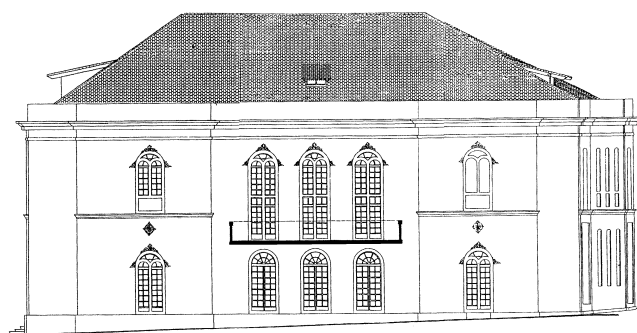
Skice kazališta iz obiteljske zbirke Slade-Šilović u Trogiru (C. Fisković, *Arhitekt Josip Slade*, Muzej grada Trogira, Trogir, 1987. god.)
Sketches of the theatre building from the Slade-Šilović family collection in Trogir (C. Fisković, Architect Josip Slade, Civic Museum Trogir 1987)

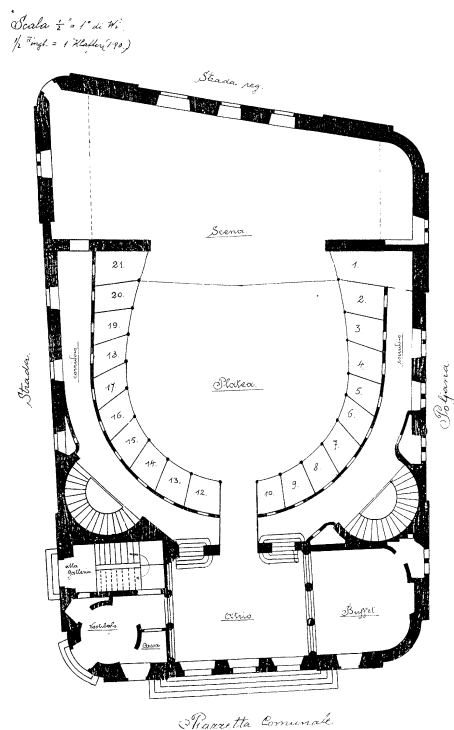
do gradskog bedema i južnom frontom orijentiranom prema budućem perivoju, ukazuju na brojne analogije Sladinih ostvarenja u Trogiru i Splitu.²² Kasnijom nadogradnjom uz zeleni okvir ona zadobiva još reprezentativnije lice s obilježjima ladanjske arhitekture visokih estetskih vrijednosti. Realizaciju te zamisli jednoznačno je odredila smjena vlasti s glavnim uporištem u doličnoj *instituciji kulture i obrazovanja* koja će uspostaviti ravnopravan dijalog s do tada vodećom strankom »italianissime« okupljenom u »Casinu«, s istom sadržajnom koncepcijom – kavanom u prizemlju i čitaonicom na prvom katu – u najreprezentativnijoj zgradi renesansne Vijećnice na glavnom gradskom trgu sučelice katedrali.²³ Stoga je odlukom o njenom žrtvovanju, postuliranim načelima suvremenih urbanističkih preobrazbi,²⁴ pričinjena nenadoknativa šteta Šibeniku koji je tim nepromišljenim zahvatom izgubio dragocjeno svjedočanstvo arhitektonske baštine XIX. stoljeća.

a)

b)

c)

Kazalište – glavno pročelje; zgrada je sagrađena 1870. god. (Sabirni centar Šibenik Povijesnog arhiva u Zadru)

Theatre building – the main facade; constructed in 1870 (Šibenik Branch of Historical Archives Zadar)

a) jugozapadno pročelje; b) jugoistočno pročelje (Tamara Bjažić, Šibensko kazalište 1870–1996, kolegij: Zgrade za kulturu, Arhitektonski fakultet u Zagrebu, šk. g. 1996/97); c) tlocrt prizemlja (Sabirni centar Šibenik, PAZ)

a) south-west facade; b) south-east facade (Tamara Bjažić, The Theatre of Šibenik 1870–1996); c) plan of the ground floor (Šibenik Branch of Historical Archives Zadar)

Već od svibnja 1864. godine Slade je bio angažiran na izradi novog projekta kazališta²⁵ koji mu je povjerio *Gradanski odbor za izgradnju*, uz prethodni ugovor s državnom upravom »o ustupanju gradskog bedema br. 5 s okolnim zidinama za 112 forinti i 13 novčića, uz uvjet da se na njihovu tlu u roku od 5 godina sagrađi kazalište«.²⁶ Podudarnost inicijativa na izgradnji kazališta u Šibeniku, Zadru, Trogiru i Splitu u to doba nedvojbeno je bila potaknuta nacionalnim pobudama iskazivanja vlastitih kreativnih dosega i kulturne ponude, ideološkim manifestom Narodne stranke protiv etničkog otuđivanja autonomaša. Zamisao projektanta, osvjedočenog narodnjaka s bogatim graditeljskim iskustvom, jednoznačno se potvrdila na šibenskom primjeru, jednom od njegovih najboljih ostvarenja.²⁷ Tradiciju scenskog prikazivanja u Šibeniku izvori bilježe još od XIV. stoljeća, a njihov kontinuitet prate i brojne promjene lokacija prilagođenih tematskim, pro-

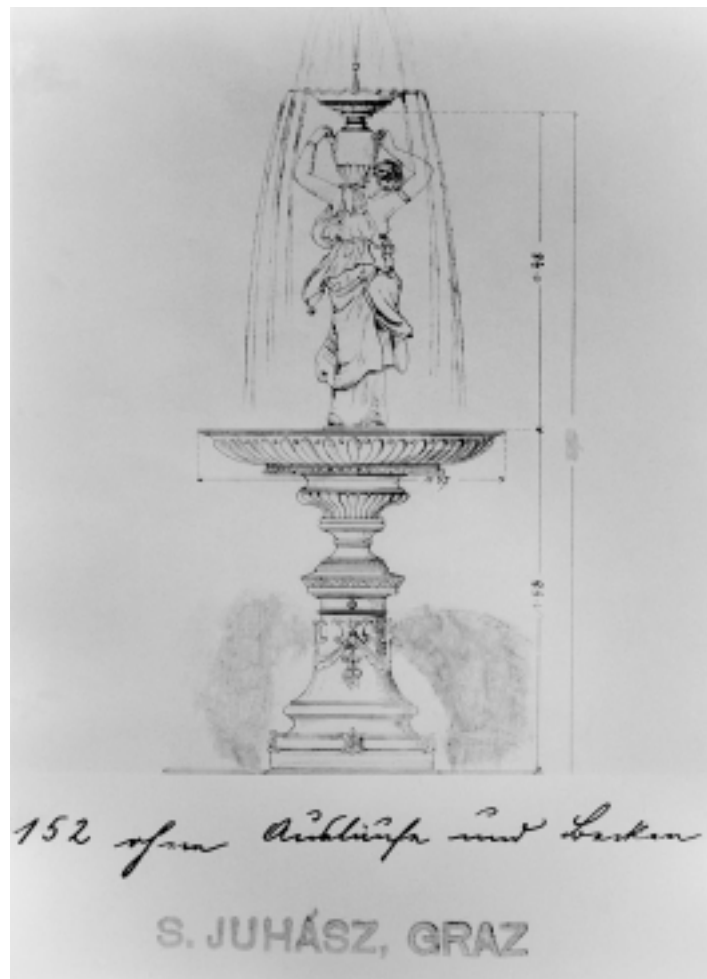
Istočni ogradni zid perivoja; klesarski radovi bili su povjereni Andriji Orlandiju iz Pučišća na Braču, a dovršeni su 1894. god. (Sabirni centar Šibenik, PAZ)

Eastern wall of the park, carved by Andrija Orlandi from Pučišća on Brač completed in 1894 (Šibenik Branch of Historical Archives Zadar)

Ribnjak u središnjem dijelu parka (Sabirni centar Šibenik, PAZ)

Fish Pond in the central area of the park (Šibenik Branch of Historical Archives Zadar)

stornim i estetskim zahtjevima scene.²⁸ Premda nemamo pouzdanih saznanja o počecima javnog i svjetovnog kazališta u Šibeniku, ipak ih prema nekim zapisima možemo datirati prije XVII. stoljeća, kada se u većini gradova priobalja provode prenamjene arsenala i magazina u nove scenske prostore. U prilog ovoj pretpostavci govori navod o javnim predstavama koje su se održavale u Kneževoj palači još za mletačke uprave potkraj XVI. stoljeća.²⁹ Temeljem odredbe Velikog vijeća od 19. rujna 1777. godine u Šibeniku se namjerava »u središtu grada sagraditi posebna kazališna zgrada«, nažalost nerealizirana, ali usvojena kao ključni podatak u genezi šibenskog javnog kazališta.³⁰ Od brojnih lokacija za scenski prostor u gradu izdvojit ćemo samo one koje su izravno prethodile novoj kazališnoj zgradi; u dnevniku Frane Đadrova iz 1846. godine nalazimo podatak o prvoj zgradi kazališta iz XVIII. stoljeća »na Dobriću s mascheronom u uglu krovnog

Vodoskok fontane na gornjem platou parka; nacrt iz 1894. god. (Sabirni centar Šibenik, PAZ)

Fountain on the upper plateau of the park; plan 1894 (Šibenik Branch of Historical Archives Zadar)

vijenca»,³¹ ili drugi navod koji govori o »sačuvanim boksovima u kojima su nekad bile lože«. ³² Čini se, ipak, da zgrada na Dobriću nije zadovoljila očekivanu zamisao dugoročnog rješenja, pa se na sjednicama Velikog vijeća često raspravlja o nužnosti gradnje općinskog kazališta.³³ Inicijativom poduzetnika Karla Revere 1841. godine adaptiran je prostor magazina na Pazaru u novu kazališnu zgradu s ložama.³⁴ Iako nije odgovarala onodobnim zahtjevima namjene, ni kapacitetom gledališta, niti scenskim mogućnostima pozornice, ona je nakon sanacije oštećenja, izazvanih požarom 1861. godine, ponovno u funkciji sve do useljenja u novi prostor s kojim je izravno bila povezana sve do današnjih dana. Ugovorom od 3. kolovoza 1864. godine između općinskih vlasti i građanskog Odbora za izgradnju započeli su građevinski radovi na iskopu temelja za novo kazalište. Arhitektu Josipu Sladi povjeren je izvedbeni projekt uz uvjet da troškovnik ne prelazi

Vodoskok fontane na gornjem platou parka (Sabirni centar Šibenik, PAZ)

Fountain on the upper platen of the park (Šibenik Branch of Historical Archives Zadar)

sumu od 25.000 forinti. Iako mu se raspoloživa svota činila nedostatnom, ponudu je prihvatio priloživši detaljne nacрте zgrade s pročeljima i presjecima, verificirane od prosudbene komisije dvojice priznatih stručnjaka i kolega s padovanskog Sveučilišta: Mihe Klaića, projektanta dubrovačkog (1857) i kolaudatora zadarskog kazališta, te talijanskog arhitekta Enrika Trevisanata, graditelja zadarskog i projektanta venecijanskog kazališta. U obiteljskom arhivu Sladinih nasljednika sačuvano je nekoliko nacрта iz kojih proistječe studijski pristup tom zadatku radi ostvarenja konačne zamisli. Na jednom od predložaka u tušu razabire se neizvedena varijanta pročelja sa pet vertikalnih osi polukružno završenih prozora s reljefno uokvirenim ogradom parapeta u prizemlju i visokim prozorskim otvorima prvog kata prekinutim po sredini vijencem koji podupiru gotičko profilirane ugaone konzole. Kasnijim intervencijama olovkom ucrtan je motiv dijamantnog vrška na

Ukrasni stup od kovanog željeza, nacrt iz 1896. god. (Sabirni centar Šibenik, PAZ)

Ornamental wrought iron column, plan 1896 (Šibenik Branch of Historical Archives Zadar)

parapetu prvog i središnjeg prozora. Profilirani krovni vijenac s istaknutom atikom zaklanja dio kosine četverostrešnog krovišta. Drugi nacrt perom, akvarelom i tušem dopunjen je nizom detalja skiciranih u olovci (bifora, arkadica, profila krovnog i zabatnog vijenca). Zidna ploha zaobljena na uglovima drukčije je riješena od one prethodne. Troja vrata u središnjoj osi i četvrta na zaobljenom lijevom uglu prizemlja povišenog sa tri ulazne stepenice imaju polukružni lučni završetak s ukrasom na vrhu kao i dva bočna prozora s niskim parapetnim zidom. Nad njima su okrugli medaljoni ispunjeni zrakastim motivom ukrasa. Profilirani vijenac dijeli prizemlje od prvog kata na kojem dominiraju tri centralne polukružne bifore s upisanim neogotičkim monoforama. Stupići i doprozornici s pojačanim stopama dosljedno su provedeni i na bočnim monoforama. Višestruko profilirani krovni vijenac podržavaju neoromanički viseći lukovi, a ista-

Spomenik Nikoli Tommaseu, podignut 1896. god. (Grafička zbirka, NSK)

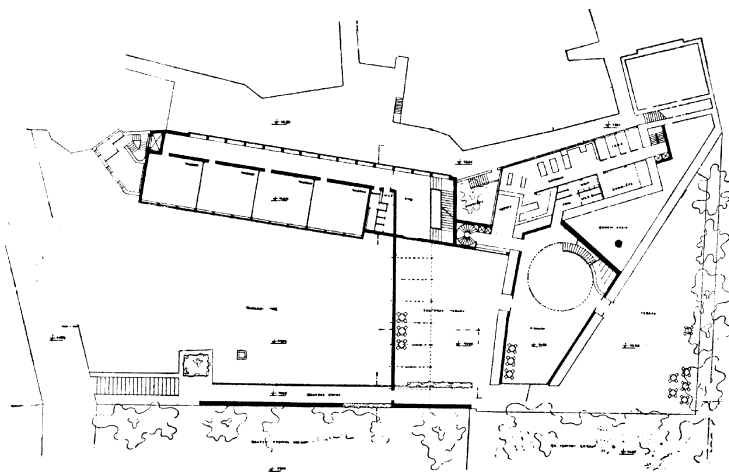
Monument to Nikola Tommaseo erected in 1896 (Graphics Collection, National and University Library Zagreb)

knuti zabat nad vijencem naglašava horizontalnu kompoziciju zidne plohe. »*Skladnim renesansnim rasporedom, vodravnom uravnoteženošću i spajanjem romaničkih i gotičkih pojedinosti, nizom romaničkih slijepih arkadica, biforama upisanih gotičkih lukova i prozora s ugaonim gotičkim konzolicama, izraziti primjer eklekticizma sredinom XIX. stoljeća koji se, naslijedivši čistoću neoklasicizma, ne bijaše još natrpao hirovitim ukrasima i izobličenjima... Josip Slade nam se, dakle, javlja kao njegov čedni predstavnik prožet davnim ukusom padovanske umjetničke škole, a odmjerjen uslijed skučenih prilika onodobne pokrajinske sredine*«. ³⁵ Tim projektom autor se potvrđuje kao vrstan graditelj koji kreativnom vještinom modificira elemente iz ranijih stilskih izvorišta stvarajući repertoar oblika s osebujnim značajkama vlastitog stila. ³⁶ U prostornom rješenju Slade je uspio »originalnu umjetničku kreaciju« ³⁷ uskladiti s »malom urbanističkom sredinom po mjeri čovjeka«. ³⁸ Funkcionalni koncept kazališta udovoljio je svim zahtjevima protupožarne zaštite koji su nalogali organizaciju stubišta pravilno raspoređenog uz ulaz, gledalište i pozornicu. ³⁹ Iz foyera se ulazilo u parter i povišeni dio prvog reda loža, dok je bočno stubište vodilo do ostalih loža i galerije. ⁴⁰ Konceptija gledališta riješena je na predlošku *Teatra Fenice* u Veneciji, dok su dekorativni elementi i stropna freska djelo tršćanskog majstora Antuna Zuccara koji se već okušao na tom poslu u splitskom *Teatro Bajamonti* i zadarskom *Teatro Nuovo*. Šibensko kazalište oslikano je 1868. godine alegorijskim temama i likovima znamenitih Šibenčana. To su: Nikola Tommaseo (tada još živući), Antun Vrančić (prema portretu M. Kolunića-Rote) i njegov sinovac Faust Vrančić, Martin Kolunić-Rota, Andrija Medulić, dok je po sredini prikazana personifikacija Dalmacije – lik žene oslonjene na kameni grb Šibenika. Zuccaru je isplaćen honorar od 1100 forinti, a cjelokupni troškovi izgradnje i uređenja

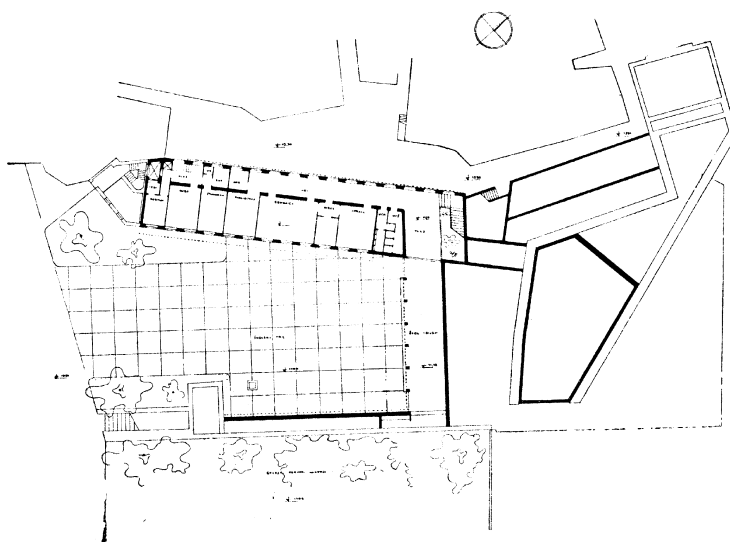
kazališta iznosili su 46.475 forinti i 45 novčića, kako je navedeno u komisijskom izvješću predanom Općinskom vijeću nakon inauguracije 29. siječnja 1870. godine. ⁴¹

Već tijekom izgradnje manjim se odstupanjima odustalo od početne zamisli projektanta pa su tako nad vratima i prozorima dodani ukrasi od terakote, da bi sredinom XX. stoljeća bio prigraden i dugi kameni balkon na istočnom pročelju, čime zgrada kazališta zadobiva novu utilitarnu namjenu javne »pozornice« u svečanim prigodama masovnog okupljanja na središnjem gradskom trgu. Taj zanemareni segment arhitektonske baštine XIX. stoljeća tipološki srodan talijanskim uzorima, iako skromniji u izvedbi i manji u mjerilu, dostojno nas svrstava u europski kulturni krug onoga doba, pa zasigurno zaslužuje savjesnu reviziju prosudbi u kriterijima valorizacije.

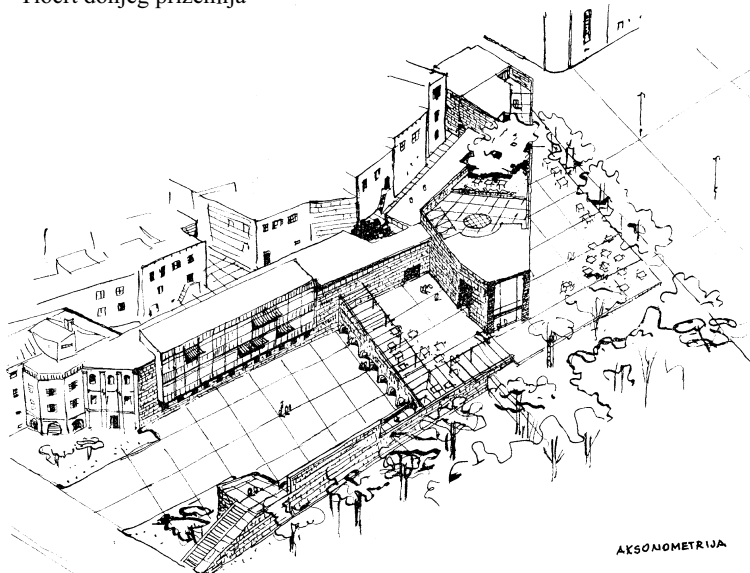
Planiranje i realizacija novoga gradskog središta proistječe iz potrebe novonastaloga građanskog sloja za reprezentativnim prostorom koji nije crkva, a iskazuje se posebnostima namjene (kazalište, čitaonica, perivoj), osobnostima sredine (spoznajnim, intelektualnim, kreativnim) i, dakako, organizacijskim i ekonomskim mogućnostima vodećih gradskih struktura. Ideja preobrazbe generira iz vizije značaja tog središta, pa kazalište i čitaonica koegzistiraju kao monumentalni ulaz u grad. Novo povijesno razdoblje redefinira zatečenu cjelinu dopunjavanjem zadanog okvira ili žrtvovanjem naslijeđenoga s motivacijom obilježavanja svoga doba. Kapitalnim ostvarenjima šibenskog *preporoda* valja pridružiti i one manje poznate Sladine intervencije na stambenim i javnim zgradama s prepoznatljivim odrednicama u neostilskoj leksici vezanoj uz njegovo ime. U to doba radio je na obnovi kuće Raimondi, rekonstrukciji šibenske bolnice, regulaciji obale i uređenju pristaništa, na ispitivanju zemljišta i rekognosciranju izvora u

Tlocrt gornjeg prizemlja

Tlocrt donjeg prizemlja

Projekt I. Vitića: Dom JNA i škola »Simo Matavulj« (»Arhitektura«, br. 3–4, 1950. i br. 1, 1954)

I. Vitić's project for Yugoslav Army Centre and »Simo Matavulj« school (published in Arhitektura, no. 3–4, 1950 and no. 1 1954)

Šibenski perivoj – današnje stanje (foto: J. Marković)
Šibenik Park today (photo J. Marković)

Jadrtovcu,⁴² da bi se potom i u Šibeniku ogledao u onodobnoj maniri neogotike na apsidi franjevačke crkve koja postaje ključnom vertikalom arhitektonskog okvira budućega gradskog parka.⁴³

Povijesnu genezu začetu u ideološkoj sferi, urbanistički značaj i stilska obilježja šibenski *Đardin* dijeli s javnim parkovima susjednih gradova u kojima gotovo istodobno otpočinje revizija sadržajne koncepcije novog središta.⁴⁴ Ujedačen je i model primjene proširenja povijesnih naselja koje se provodi na potezima ranijih utvrđenja s uvođenjem novih sadržaja (trg, komunikacija, park), uspostavlja se veza između *staroga* i *novoga*, izmještaju se vitalne urbane funkcije u novoizgrađene prostore. Ideja o perivojskom okviru uz jugoistočni perimetar novoga gradskog središta začeta je 1890. godine inicijativom općinskog povjerenika (također Trogiranina) Frane Madirazze⁴⁵ koji se svesrdno zalagao za ostvarenje te zamisli. Temeljem ugovora sačinjenog 1895. godine između Općine i samostana Sv. Frane, kojim se Općina obvezala *ustupiti zemljište od 206 m² za gradnju perivoja uz jamstvo da će o svom trošku urediti zid i pročelje samostana, odstraniti kanal za vodu, instalirati vodoopskrbu u samostanu i sakristiji bez naknade plaćanja »in perpetuum«, te isplatiti samostanu 1000 forinti*,⁴⁶ proistječe geneza kontinuiteta parkovnog ostvarenja XIX. stoljeća u Šibeniku. Rušenjem bastiona Bernardi koji je obuhvaćao integralni prostor gornjeg parka i dijela srednjeg, dokidanjem istočne linije dvostrukoga gradskog bedema s poligonalnom kulom uz Vrata od zvonika (*Porta del Campanile*) i kružnom Sv. Frane, započinje nivelacija terena za budući gradski park i regulacija cestovnog prilaza na obalu.⁴⁷ Sačuvana dokumentacija s troškovnikom predstojećih građevinskih radova na zatrpavanju dubokog jarka s vododerinom uz istočni perimetar povijesne jezgre⁴⁸ svjedoči o složenosti zahvata koji je prethodio uređenju toga gradskog pro-

stora s kvalitetnim sadržajem društvenog okupljališta u *prirodi*, temeljne stečevine *romantizma* XIX. stoljeća. Arhivska dokumentacija pod natuknicom *gradski park* ne sadrži detaljan plan s morfološkom koncepcijom cjeline. Tek iz sačuvanih spisa koji objedinjuju financijsku, organizacijsku i tehničku shemu provedbe ideje, pratimo kronologiju uređenja pojedinih dionica koje će oblikovati prostorno jedinstvo *zelenog okvira* novoga gradskog središta. Formulacijom ugovora između općinske uprave zastupane po dr. Frani Madirazzi i izvođača radova Andrije Orlandinija iz Pučišća na Braču, 1893. godine najavljuju se građevinski radovi na gornjem platou parka.⁴⁹ Iz tog dokumenta bjelodano je da će Orlandini isklesati *260 kamenih blokova za ogradni zid perivoja*, na koji će kasnije (1895) biti postavljena željezna ograda šibenskih kovača kao *hommage* svome gradu. Sudeći prema troškovniku klesarskih radova, oni su uključivali i izvedbu nosivih stupova za rasvjetu i kamene vaze za cvijeće na glavnim prilazima u park, dok je sedra dopremljena sa Slapova Krke poslužila kao dekorativni element ozelenjene kosine između reprezentativnog stubišta na južnom ulazu. Troškovi izgradnje uvelike su usporavali realizaciju nakane. Općinska blagajna zapala je u dugove, a njenom povjereniku upućene su brojne objekcije zbog lošeg poslovanja: *beskorisno utrošenih 12.000 forinti a neugledne gradske zidine su ostale, dok je perivoj ograđen visokim zidom i skupo klesanim blokovima*.⁵⁰ Unatoč primjedbama, radovi su postupno odmicali, pa su 1894. godine uslijedile ponude Gradskoj upravi za narudžbu fontana i druge parkovne opreme tvrtke S. Juhasz iz Graza.⁵¹ Vodoskok fontane s ribnjakom u središnjoj dionici parka bio je riješen s negroidnom figurom dječaka postavljenog na ozelenjenoj sedrenoj bazi, dok je onaj na gornjem platou parka imao uzdignuto postolje manjeg bazena sa zadanim dekorativnim elementom toga doba, figurom žene

koja na desnom ramenu drži posudu iz koje se izljuje voda. Istom proizvođaču parkovne opreme pripadaju i stupovi od kovanog željeza s utilitarnom funkcijom očekivane rasvjete,⁵² ali i naglašeno dekorativnim karakterom. Kasnijim akcijama uljepšanja dvaju parkovnih polja oni će biti sadržajno nadopunjeni skulpturama ženskih likova koji simboliziraju četiri godišnja doba. Iako nam nedostaju egzaktni katastarski prikazi izvornog plana perivoja, sudeći po arhivskim podacima i starijim fotografijama hortikulturni koncept tlocrtnog i oblikovnog rješenja blizak je talijanskim uzorima onoga doba. Temeljna geometrijska shema parkovnih dionica razdijeljena je uzdužnim i poprečnim pravcima staza na koje otpada oko pedeset posto ukupne površine s naglašenim cvjetnim rondoima u sjecištu osi. Pojedine cjeline s grmolikim nasadama i stablima obikovanim u stereometrijskim formama uokvirene su gustim bršljanom i grmolikim živicama. Dominantni akcent u rubnim zonama naglašen je visokim i gustim stablima karakterističnim za mediteransko podneblje uzgajanim u gradskim rasadnicima ili importiranim iz susjedne Italije.⁵³ Bjelodana arhivska dokumentacija bilježi dragocjene podatke o izvornoj florističkoj slici parka, pa tako nailazimo na rijetke primjerke šimšira (*Buxus sempervirens*) visine i širine oko tri metra, alepskog bora (*Pinus halepensis*), platana (*Platanus acerifolia*) te iznimno dekorativne libanonske cedrove (*Cedrus libani*).⁵⁴

Dakako da je najzahtjevniju etapu uređenja parka predskazivala odluka o postavljanju spomenika Nikoli Tommaseu na južnom platou sučelice moru. Trebalo je osmisliti parkovnu plohu tako da se ostavi dovoljno mjesta spomeniku koji će svojom monumentalnošću artikulirati integralni prostor zelenog okvira. O tome se raspravljalo još mnogo prije negoli je ponikla ideja o projektiranju perivoja što potkrijepljuje niz napisa u tada najčitanijim dalmatinskim glasilima.⁵⁵ U realizaciji te zamisli participirali su brojni ugledni Talijani, ali i pobornici Tommaseovih ideja u rodnom mu Šibeniku.⁵⁶ Ta sprega potvrdila se i odabirom autora, talijanskog kipara Hektora Ximenesa koji je kreativnom leksikom iskazao svoj respekt prema modelu. Brončana skulptura, u opuštenoj gesti s licem prema moru, postavljena je na visoko kameno postolje povišeno od razine partera četverostranim stubama koje vode do platoa međurazine s figurom nagog mladića koji sjedi. Vertikala spomenika s parternim ophodom i grmolikim nasadima diskretno raspoređenim uz rubove plohe ostvaruju scenografiju s dominantnim akcentom nad parkovnim okvirom. Uvođenjem spomenika dopunjava se morfologija perivoja s novim dekorativnim i simboličkim nabojem. Pa iako se tematskom porukom udovoljava protagonistima onodobnih kulturnih i političkih ideala, novi identitet parka obilježio je značajan pomak u estetskom i prostornom konceptu grada. Otkrivanjem spomenika Nikoli Tommaseu 31. svibnja 1896. godine⁵⁷ šibenski je park preuzeo ključnu funkciju u dijalogu s

urbanim kontekstom i postaje stjecištem društvenog okupljanja, doličnim gradskim prostorom koji će uspjeti održati sve dok ne iščezne urbana svijest njegovih baštinka. Uravnotežena cjelina novoga gradskog središta s reprezentativnim javnim sadržajima – parkom, čitaonicom i kazalištem – predstavljala je monumentalno pročelje jugoistočnog dijela grada u to doba. Dovršenjem tog estetskog projekta onodobne urbanističke preobrazbe ukazuju se novi pomaci u organizacijskim, stručnim i komunalnim zahtjevima gradske uprave. O tome svjedoči niz inicijativa u reguliranju nadzora nad uređenjem i održavanjem parka, te ozakonjenoj kontroli i represivnim mjerama u nedostatku urbane kulture njegovih sudionika.⁵⁸ Stoga se nedvojbeno može govoriti o visokoj razini građanske svijesti u urbanoj sredini kao što je bio Šibenik u XIX. stoljeću.

Radikalnim planerskim zahvatima sredinom XX. stoljeća narušena je zatečena vizura arhitektonske, stilske i estetske ujednačenosti jugoistočnog pročelja grada. Izrazitim otklonom u redefiniranju prostora uvođenjem novih sadržaja, jednoznačno određenih racionalnim funkcionalizmom novog stila, transformira se globalna slika grada. Ravnodušnost prema naslijeđenim vrijednostima rezultira rušenjem čitaonice koju zamjenjuje Dom JNA s novom paradigmatom pročelja u nastavku, kompleksom škole uz zapadni rub parka. Sukob vrijednosti izazvao je i drugi korak radikalnih zahvata rušenjem spomenika Nikoli Tommaseu (također 1954), motiviran ideološkim razračunavanjem s razdobljem kulture. Naglašenim racionalnim nabojem urbanističkih intervencija sredinom XX. stoljeća perivoj gubi svoja čvrsta uporišta u arhitektonskom okviru koji je dolikovao tako reprezentativnom prostoru gradskog središta XIX. stoljeća.

Recentnom *obnovom* koja se provodi radikalnim metodama *brisanja memorije* nameće nam se strepnja u neizvjesnost ishoda. Respektirajući namjeru reafirmiranja autentičnog svjedočanstva XIX. stoljeća, ona itekako obvezuje na promišljenu i odmjerenu intervenciju. Odgovornost nakane sažeta je u slojevitosti baštinjena djela, doseg njenih ambijentalnih, urbanističkih, stilskih i estetskih kategorija vrijednosti, te opasnostima od pogreške koju naslijeđujemo kao skupu i nenadoknadivu štetu. Dakako da su ambijentalne vrijednosti šibenskog *Đardina* (ma kakvog ga naslijedili) zadovoljavale kriterij valoriziranja kulturno-povijesne baštine podlozan načelima *zaštite* prema ozakonjenim zasadama legislative. Premda je biološko stanje nalagalo sječju mnogih stabala, drastična preobrazba s *brisanjem prostora* rezultirala je burnim prosvjedima i lamentacijama za izgubljenom vizurom koja je jednoznačno određivala identitet grada. Dosljednom provedbom obnove udovoljit će se očekivanim rezultatima a Šibeniku vratiti narušeni dignitet vitalne važnosti za njegovu urbanu egzistenciju.

Bilješke

- 1 **Leonardo Benevolo**, *La città e l'architetto*, Edit. Laterza, Roma-Bari, 1984, str. 77; **L. Benevolo**, *Le origini dell'urbanistica moderna*, Edit. Laterza, Roma-Bari, 1994, str. 111; **Snješka Knežević**, *Zagrebačka zelena potkova*, »Školska knjiga«, Zagreb, 1996, str. 14.
- 2 Od 1880. do 1890. godine sustavno se ruše gradski bedemi s kulama od tvrđave Sv. Mihovila na sjevernoj koti grada sve do najjužnije Punte s bastionom Sv. Katarine.
- 3 Rušenjem bastiona uz kopnena gradska vrata oslobađa se prostor za gradnju Narodne kavane i novog kazališta.
- 4 Zasipavanjem dotadašnje vododerine uz jugoistočni perimetar povišne jezgre trasira se ključni komunikacijski pravac prema obali.
- 5 Ukupan onodobni napredak prati i urbanistička preobrazba Šibenika usmjerena u pravcu Varoša, gdje se 1884. godine gradi *Palaca Matiazzi*, neprijeporno najljepša zgrada iz XIX. stoljeća u Šibeniku.
- 6 Godine 1879, 4. listopada uspostavljen je željeznički promet s priključkom preko Perkovića na prugu Siverić-Split, a 1888. godine dovršen je spoj Siverić-Knin. Odabrana lokacija željezničkog kolodvora na jugoistočnoj periferiji grada potiče rekonstrukciju operativne luke koja se širi od Drage prema Dobriki; **B. Ungarov**, *Devet stoljeća privrednog razvoja grada Šibenika*, Društvo inženjera i tehničara, Šibenik, 1967, str. 25; **Frane Dujmović**, *Urbanistički razvoj šibenske luke*, Pomorski zbornik I–II, Zagreb, 1962, str. 1445.
- 7 Pobjedom Narodne stranke na općinskim izborima 1872. godine i uvođenjem lokalne samouprave s načelnikom Antom Šupukom (izabranim 15. siječnja 1873) predskazuje prekretnicu u prosperitetu grada; »Narodni list«, Zadar, 26. lipanj 1872; **Božo Dulibić**, *Znameniti datum u povijesti Šibenika*, »Šibenski list«, br. 22, Šibenik, 14. siječnja 1953; **Slavo Grubišić**, *Šibenik kroz stoljeća*, Šibenik, 1974, str. 158; **Dinko Foretić**, *Borba za ponarođivanje općina u Dalmaciji* (1865–1900), Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri, Zagreb, 1969, str. 130.
- 8 Šibenik je u to doba bio najjača izvozna luka lignita iz obližnjih izvorišta siverićkih i velušićkih rudnika u zemlje zapadne Europe. Osnivanjem Steinbeissova koncerna za izvoz drvne građe iz susjedne Bosne naglo se povećava tranzitni promet da bi u to doba dosegaio kvantitativne vrijednosti od 7.391 vagona ugljena i 3.924 vagona drvne građe; **H. F. Brachelli – F. Migerka**, *Österreich's commerciale und industrielle Entwicklung in den letzten Jahrzehnten*, Beč, 1873; »Hrvatska rieč«, Šibenik, 22. travanj 1905; **Igor Karaman**, *Privredni razvitak Dalmacije pod austrijskom upravom*, »Mogućnosti« 6, Split, 1965, str. 640–661; **I. Karaman**, *Ekonomске prilike u vrijeme hrvatskog narodnog preporoda*, »Kolo« Matice hrvatske 8–10, Zagreb, 1966; *Uloga Šibenika u dalmatinskoj privredi potkraj 19. i na početku 20. stoljeća*, Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću, Zagreb, 1972, str. 290–300; **Stjepo Obad**, *Gospodarske prilike u Šibeniku i okolici sredinom devetnaestog stoljeća*, Acta Historico-Oeconomica Iugoslaviae, III, Zagreb, 1976; **S. Grubišić**, *Pregled povijesti Šibenika 1873–1921. godine*, Šibenik-spomen zbornik o 900. obljetnici, Šibenik, 1976, str. 412.
- 9 Kopije rimskih itinerara (*Marka Antonija* i *Tabula Peutingeriana*) zabilježile su oko 210 km komunikacijskih pravaca na šibenskom području, da bi u XI. stoljeću oni bili reducirani na svega 60-ak km,

te početkom XIX. stoljeća dosegli dužinu od oko 275 km. U vrijeme austrijske uprave pridaje se osobiti značaj rekonstrukciji i održavanju puteva te trasiranju novih, prilagođenih strategijskim potrebama toga doba. Šibenski graditelj Frane Zavoreo projektirao je i rukovodio izgradnjom ključnih poveznica na šibenskom području koje su do danas ostale u funkciji; **Bruno Ungarov**, n. dj., str. 14.

10 Godine 1895. izgradnjom električne centrale »A. Šupuk i sin« na obližnjim slapovima rijeke Krke, Šibenik je među prvim gradovima u Monarhiji dobio električnu rasvjetu, što je izravno utjecalo na razvoj industrije i globalnu sliku grada. Već 1898. godine u funkciji je prva tvornica kalcij-karbida, a potom i niz manjih pogona tekstilne, prehrambene i prerađivačke industrije; **I. Karaman**, *Uloga Šibenika u dalmatinskoj privredi potkraj 19. stoljeća i na početku 20. stoljeća*, »Mogućnosti«, br. 12, Split, 1966, str. 1336; **Šime Perić**, *Prilozi iz gospodarskog života Šibenika u XIX. stoljeću*, Radovi znanstvenog centra Historijskog arhiva u Zadru, br. 29–30, Zadar, 1983, str. 133; **Ante Sekso**, *Stota obljetnica početka elektroprivredne djelatnosti u Hrvatskoj*, »Energija«, 44 (1995) br. 2, str. 51–61; **Josip Moser**, *Povijesni razvoj ideje o gradnji prvog cjelovitoga elektroenergetskog sustava u Hrvatskoj »Krka-Šibenik«*, »Energija« 44 (1995) br. 3, str. 119–123.

11 Zalaganjem Općinske uprave 12. svibnja 1879. godine Šibenik je među prvim gradovima u Dalmaciji riješio najakutniji komunalni problem vodoopskrbe. Hidroturbine pod Skradinskim bukom napajale su veliki rezervoar na Šubićevcu, odakle se voda distribuirala jednim cijevovodom do željezničke postaje, a drugim do šest javnih česmi u gradu. Od hidroelektrane na Skradinskom buku do grada postavljen je 11-kilometarski dalekovod napona 3000 V za potrebe javne gradske rasvjete (1895), čime su bili riješeni vitalni zahtjevi komunalne infrastrukture. Potom su uslijedili zahvati na izgradnji suvremene kanalizacijske mreže, popločenju gradskih ulica i trasiranju novih prilaza u grad; *Spomenice o otvoru šibenskog vodovoda*, Zadar, 1879; **P. Jutrović**, *Prikaz elektrifikacije Dalmacije i energetska situacija*, Zbornik DIT-a, Split, 1958, str. 443–444; **S. Grubišić**, n. dj., str. 413.

12 Budi se interes stranog kapitala za prirodne energetske izvore šibenskog područja s baznim potencijalom za razvoj industrije, pa već 1897. godine talijanski koncern *Società Veneziana di elettrochimica* podiže tvornicu kalcij-karbida u neposrednoj blizini Šupukove hidroelektrane na Krki; **Leopold Stockhammer**, *Relazione sulle condizioni economiche della Dalmazia*, Zadar, 1878, str. 52; **S. Grubišić**, n. dj., str. 413.

13 Urbanistička preobrazba Šibenika očituje se u brojnim građevinskim inicijativama s kvalitetnim urbanim sadržajima. Dotadašnje površine vrtova gradske periferije ustupaju svoje parcele komformnim stambenim i reprezentativnim javnim zgradama u novim gradskim četvrtima (Grada, Miminac, Vanjski, Bunari, Škopinac, Draga, Plišac, Baldekin, Sveti Križ; godine 1869. Šibenik ima 6.032 stanovnika, da bi progresijom od 67% već 1900. dosegao broj od 10.072). Usporedno s vitalnim institucijama kulture i obrazovanja (kazalište, čitaonica) grade se nove škole (građanska 1875), tiskare (prva je osnovana 1870, vlasnika Šime Anića, a druga 1884, u vrijeme kada njezin utemeljitelj biskup Fosco pokreće izdavanje *Dijecezanskog lista*, prvog lokalnog periodika). Značajan pomak u šibenskom zdravlju znači izgradnja velikog bolničkog kompleksa paviljonskog tipa (1883), da bi 1896. godine grad dobio reprezentativnu palaču suda; **Luigi Maschek**, *Repertorio geografico-statistico dei luoghi abitati nel Regno di Dalmazia*, Zadar, 1888, str. 99; **Kazimir Ljubić**, *Statistika pučanstva u Dalmaciji*, Zadar, 1885, str. 34; **Mladen Friganović**, »Geografski horizont«, br. 1–2, Zagreb, 1973, str. 13–14; **A. Šupuk**, *Stanovništvo Šibenika od početka XIX. stoljeća do kraja sedamdesetih godina*, Radovi sa znanstvenog skupa Dalmacija 1870, Zadar, 1972, str. 87–97; **Dušan Berić**, *Školstvo Šibenika i njegove*

okolice u prošlosti (1412–1921), »Školski vjesnik« XIII/1963, br. 7–10; XIV/1964, br. 1–3, Split, 1964, str. 51; **Božo Dulibić**, *Tiskarnice u Šibeniku*, »Šibenski list«, 30. lipnja 1954; **Andrija Tambača**, *Šibensko iverje 1871–1941*, Šibenik, 1987, str. 45; Spomen-knjiga o sedamdesetpetogodišnjici Opće bolnice u Šibeniku (1883–1958), Šibenik, 1958, str. 7–27; **Neven Goleš**, *Od lazareta do medicinskog centra, 100 godina šibenske bolnice*, Šibenik, 1983, str. 23–42; **Mirko Dražen Grmek**, *Zdravstvene prilike i medicina u Šibeniku do početka XX. stoljeća*, Šibenik-spomen zbornik, n. dj., str. 521–539.

14

Na inicijativu građana 1855. godine započeli su radovi na uređenju Poljane, ali su uskoro i obustavljeni zbog pomanjkanja sredstava u općinskoj blagajni. Godine 1859. Poljana je još »zapuštena, a poslije kiša izgleda kao prava baruština«; »Rivista dalmata«, br. 19, Zadar, 20. VIII. 1859.

15

Juraj Šižgorić u svom djelu *De situ Illyriae et civitate Sibenici*, iz 1487. godine, navodi podatak o *prostranoj poljanici kod gradskih vrata, ugodnom mjestu za one koji su željni svježeg zraka, prikladnom prostoru za konjske utrke i vještine gađanja kopljem i strijelom*: **Veljko Gortan**, *Hrvatski latinisti I*, Juraj Šižgorić, Zagreb, 1969, str. 117–147.

16

Petnaesti siječnja 1873. godine zabilježen je kao povijesni datum za Šibenik, kada je, u palači Draganić, odredbom Poglavarstva održana prva sjednica Općinskog vijeća na kojoj će za načelnika jednoglasno biti izabran Ante Šupuk. Puna tri desetljeća (do 1903) Općinsku upravu je zastupala Narodna stranka (od 1898. godine preimenovana u Hrvatsku narodnu stranku) s načelnikom koji će tu dužnost obnašati do svoje smrti. Temeljna zasluga šibenskih *narodnjaka* neprijeporno je iskazana u naporima za općim boljitkom grada; »Narodni list«, Zadar, 18. siječnja, 1873; **B. Dulibić**, *Znameniti datum u povijesti Šibenika*, »Šibenski list«, god. II, br. 22, Šibenik, 14. siječnja, 1953; **S. Grubišić**, n. dj., str. 157; **Julije Grabovac**, *Triumf narodne misli u Šibeniku*, n. dj., str. 377–416.

17

Krsto Stošić, *Općinska palača i kavana na Poljani*, Rukopisna ostavština K. S., bez oznake broja, Muzej grada Šibenika.

18

K. Stošić, n. dj.

19

K. Stošić, n. dj.

20

Cvito Fisković, *Arhitekt Josip Slade*, Muzej grada Trogira, 1987, str. 15; **C. Fisković**, *Josip Slade – arhitekt i preporoditelj*, »Mogućnosti«, XXXV, br. 9–10, Split, 1987, str. 949–953; **C. Fisković**, *O graditeljima Josipu Sladi i Emiliju Vecchietiju u Splitu*, »Kulturna baština«, XII, br. 17, Split, 1987, str. 54–64.

21

Pravilnik Narodne Slavjanske Čitaonice U Šibeniku; **J. Grabovac**, n. dj., prilog 3.

22

Morettijeva kuća na Čiovu, nedovršeni nacrt ljetnikovca, gradska bolnica u Splitu.

23

Statutom društva *Casino* utemeljenog 28. kolovoza 1775. godine utvrđen je program rada s temeljnom nakanom *promicanja kulturnog, obrazovnog i zabavog života u gradu*, da bi u XIX. stoljeću postalo stjecištem autonomaša koji su pokušavali onemogućiti demokratski pokret Narodne stranke; *Statuto della Società del Casino di Sebenico*, Zadar, 1898, str. 1; **Vincenc Miagostovich**, *Il nuovo cronista di Sebenico*, anno IV, 1896, str. 37; **A. Alacevich**, *La Società del Casino di Sebenico, nella sua storia e nella vita mon-*

dana (Anno di fondazione 1775) La Rivista Dalmatica, Anno VII, fasc.1, Zadar, 1923, str. 44–51. **V. Miagostovich**, *La città di Sebenico*, Atti e memorie della società Dalmata di Storia Patria, Vol. VI, Roma, 1965, str. 85.

24

Godine 1954. zgrada čitaonice je srušena da bi se *oslobodio prostor za izgradnju Doma JNA* prema projektu Ivana Vitića.

25

Postojeći projekt kazališta Pavla Bionija nije udovoljavao kriterijima prosudbene komisije Odbora za izgradnju, pa je taj zadatak povjeren Josipu Sladi, koji se već u Splitu okušao na tom poslu uz Vicka Andrića i Emilija Vecchietija; **C. Fisković**, *O graditeljima Josipu Sladi i Emiliju Vecchietiju u Splitu*, n. dj., str. 59; **C. Fisković**, *Arhitekt Josip Slade*, n. dj., str. 13.

26

B. Dulibić, *Narodno kazalište Šibenik 1864–1870–1945–1955*, Spomen-knjiga, Šibenik, 1955, str. 17.

27

U svojim iscrpnim deskripcijama splitskog kazališta C. Fisković ovako piše: *Gradnja ovog Kazališta predstavljala je značajni i veliki podvig kojim je Narodna stranka, a time i splitska općina kazališnim priredbama doprinijela, ojačala i potvrdila razvoj i postojanje vlastite kulture. Ispoljile su dolično veličinom, građevinskim oblikom i ukrasima Kazališta, pa i njegovim mjestom, tu svoju težnju u kojoj je i Josip Slade kao stari narodnjak sudjelovao koristeći se vlastitim poznavanjem kazališta, za koje je mogao pokazati zanimanje dok je surađivao s Vickom Andrićem, a dokazao gradnjom jednog od najboljih svojih ostvarenja, gradnjom Kazališta u Šibeniku*. **C. Fisković**, *O graditeljima Josipu Sladi i Emiliju Vecchietiju u Splitu*, n. dj., str. 59.

28

Ishodišta scenskog prikazivanja nalazimo u liturgijskim dramama, obrednim igrama i pučkim pobožnostima vezanim uz djelovanje srednjovjekovnih bratovština (*fraternitates*) crkvenih i staleških udruženja. U nastojanju da se osigura kontinuitet i kvaliteta izvođenja scenskih prikaza tijekom vremena se osmišljavaju adekvatni prostori, pa se tako i u Šibeniku, kao i u drugim dalmatinskim gradovima, arsenalni adaptiraju u kazališne dvorane »jer je to bio najjednostavniji put kojim je određena sredina mogla doći do prostrane dvorane za gledalište i pozornicu.« **Nikola Batušić**, *Povijest hrvatskog kazališta*, Zagreb, 1978, str. 143; **Frano Fancev**, *Grada za povijest hrvatske crkvene drame*, Grada ZPKH, br. 11, Zagreb, 1932, str. 11–63; **Mihovil Kombol**, *Hrvatska drama do 1830*, »Hrvatsko kolo«, br. 2–3, Zagreb, 1949; **Nikica Kolumbić**, *Uloga crkvenih dramskih tekstova u razvitku hrvatskoga kazališnog života*, »Mogućnosti«, br. 7, Split, 1973; **Marko Fotez**, *Pet stoljeća hrvatskog kazališta*, Čakavski sabor, Split, 1975, str. 28; **Marin Franičević**, *Pet stoljeća hrvatske drame*, Čakavski sabor, Split, 1975, str. 10; **Ivo Livaković**, *Kazališni život Šibenika*, Muzej grada Šibenika, Šibenik, 1984, str. 29; **Zdeslav Perković**, *Arhitektura dalmatinskih kazališta*, Logos, Split, 1985, str. 17.

29

K. Stošić, *Društva, ustanove, kazalište*, rukopisna ostavština u Muzeju grada Šibenika, sv. 5; **B. Dulibić**, *Narodno kazalište Šibenik*, n. dj., str. 23; **Grga Novak**, *Šibenik u razdoblju mletačke vladavine*, Spomen zbornik, n. dj., str. 215; **Manlio Cace**, *I cento anni del Teatro Mazzoleni di Sebenico*, Rivista Dalmatica, fsc. I, Roma, 1970, str. 37; **I. Livaković**, n. dj., str. 30.

30

I. Livaković, n. dj., str. 26 i 30.

31

Dnevnik Frane Đadrova pohranjen je u Muzeju grada Šibenika.

32

I. Livaković, n. dj., str. 26.

33

I. Livaković, n. dj., str. 26 i 30.

34

I. Livaković, n. dj., str. 26; Gornje etaže ove zgrade vezane su uz današnje kazalište recentnim *mostom*.

35

C. Fisković, *Arhitekt Josip Slade*, n. dj., str. 14.

36

Prema Fiskovićevim prosudbama »*Taj slog je izražen više u pseudorenesansi... prožet davnim ukusom padovanske umjetničke škole, a odmjeren uslijed skučenih prilika onodobne pokrajinske sredine*«: **C. Fisković**, *Arhitekt Josip Slade*, n. dj., str. 15.

37

Z. Perković, n. dj., str. 43.

38

C. Fisković, *Josip Slade – Arhitekt i preporoditelj*, n. dj., str. 951.

39

Godine 1882. uvode se protupožarni propisi koji nalažu funkcionalni minimum pri izgradnji kazališta, predskazujući potrebu za sigurnim stubištem postavljenim uz pozornicu, gledalište i ulaz; **Z. Perković**, n. dj., str. 30.

40

Projekt šibenskog kazališta (uz dubrovačko i hvarsko) jedinstveni su primjeri onodobne kazališne arhitekture u priobalju koja je respektirala monarhistička načela gradnje, pa su tako i ostala u funkciji do danas, dok su ostala kazališta toga doba pretrpjela temeljne preobrazbe i prenamjene; **Z. Perković**, n. dj., str. 40.

41

Dokument od 24. listopada 1870. godine; **M. Cace**, n. dj., str. 36.

42

C. Fisković, *Arhitekt Josip Slade*, n. dj., str. 14.

43

Sudeći po sačuvanim nacrtima (pohranjenim u obiteljskoj zbirci), Slade se i ranije okušao u neogotici na kući Federika Puovića u Trogiru, zvoniku trogirske stolne crkve, gradske lože; **C. Fisković**, *Arhitekt Josip Slade*, n. dj., str. 30.

44

Početkom XIX. stoljeća započinje novi period (nakon duge stagnacije) u razvoju vrtne umjetnosti u Dalmaciji. Uređuju se privatni parkovi, kao onaj obitelji Garanjin-Fanfona u Trogiru s novom koncepcijom botaničkog vrta, ali i brojni javni prostori s kultiviranim zelenim površinama koje prodiru u tkivo grada. Zaslugom francuskog

maršala Marmonta, pod čijim nadzorom su obavljani brojni zahvati prostornog uređenja u gradovima priobalja, Split je dobio novu obalu i perivoj na prostoru srušenog branika Šperun i dijela zapadnih baroknih utvrda grada. Bio je to prvi javni park u to doba u Dalmaciji i među najstarijima u Hrvatskoj (varždinski datira od 1830. godine, a zagrebački Maksimir, iako idejno koncipiran potkraj XVIII. stoljeća, realiziran je tek sredinom prošlog stoljeća). Godine 1829. general Franjo Welden podiže perivoj na nasipu bastiona Grimani u Zadru: **Stanko Piplović**, *Osnivanje javnih parkova u Dalmaciji*, »Hortikultura«, XLIII, br. 4, Split, 1976, str. 134–135; **S. Piplović**, *Prilog proučavanju parka Garanjin u Trogiru*, »Hortikultura«, br. 1, Split, 1976, str. 17–20; **Mirna Petricoli**, *Perivoji i vrtovi u povijesnom razvoju Zadra*, »Hortikultura«, LIII, br. 3–4, Zagreb, 1986, str. 3–16; **Duško Kečkemet**, *Javni parkovi u starom Splitu*, »Hortikultura«, XL, br. 4, Split, 1973, str. 109–114; **S. Knežević**, *Estetizacija kao sredstvo i cilj*, »Arhitektura«, br. 180+1, Zagreb, 1982, str. 71–75; **Mladen Obad Šćitaroci**, *Hrvatska parkovna baština – zaštita i obnova*, »Školska knjiga«, Zagreb, 1992; **C. Fisković**, *Palme u našoj hortikulturnoj baštini*, »Hortikultura«, XII, br. 1, Split, 1966, str. 3–9.

45

Njegovom inicijativom u gradu se osnivaju rasadnici za ozelenjavanje grada i pošumljavanje okolice, tako je Šibenik među prvim gradovima u Dalmaciji imao rasadnik ukrasnog bilja na istočnoj kosini brijega pod tvrđavom Sv. Mihovila i pred crkvom *Gospe vanka grada*. U Sabirnom centru Šibenik Povijesnog arhiva Zadar pohranjeni su spisi pod oznakom: Pošumljavanje Šibenika i okolice 1886. godine, Svezak 333.

46

Cf. **Knjiga ugovora, ad an. 1895.**

47

Visinska razlika iznosila je šest do osam metara što potvrđuju sačuvani projekti i troškovnici za izvođenje radova: **Fabbisogno, n. 9, 10**, Cf. **Knjiga računa, ad an. 1890.**

48

K. Stošić, *Samostan Sv. Frane u Šibeniku*, 1930, str. 8, rukopisna ostavština u Muzeju grada Šibenika.

49

Sabirni centar Šibenik PAZ, Fond: Šibenski perivoj 1890–1941.

50

Frane Fantulin, *Šibenski perivoj nekad, slike za sjećanje*, »Šibenski list«, 18. svibnja, 1997.

51

Dokument br. 5442 od 28. ožujka 1894. – narudžba za izradu i dopremu vrtne opreme *Etablissement für Maschinen und technische Artikel–Graz*; Sabirni centar Šibenik PAZ, Fond: Šibenski perivoj 1893/94.

52

Dokument br. 545 od 2. svibnja 1896; Sabirni centar Šibenik PAZ, Fond: Šibenski perivoj 1896–1941.

53

Dokument br. 14578 od 13. studenog 1893, narudžba upućena *Općinskoj upravi u Splitu za dostavu 10.000 strukova živice (Buxus sempervirens) iz općinskog rasadnika*; Tovarni list br. 325, 6/4 1894, Trieste, Lloyd austriaco, *per 24 colli piante vive peso 2899 ch*; Sabirni centar Šibenik PAZ, Fond: Šibenski perivoj 1896–1941.

54

Od *stablašica* zastupljene su bile i ove vrste: divlji kesten, pajavac, atlaski cedar, koščela, čempres, očenašica, srebrnasta smreka, japanska velelisna kalina, javorolisna platana, bagrem, japanska sofora, tamarika, žumara, brijest; *grmovi*: lovor, oleandar, pitospora, pirokena, suručica, lemprika, juka, kineski jasmín; *penjačice*: bršljan i dvornik; **Draško Dvornik**, *Vrtina i parkovna baština Šibenika*, Seminarski rad: *Vrtovi i parkovi*, mentor: Doc. dr. M. O. Ščitaroci, Arhitektonski fakultet, Zagreb, 1993/94, str. 10.

55

Il Dalmata, N. 36, Zara, 1881, do N. 57, 1890; **Vincenzo Miagostovich**, *Per il monumento a Niccolò Tommaseo in Sebenico*, Proposte edite ed inedite, Trieste, 1888, str. 1–60.

56

Pripadnici talijanske nacionalnosti okupljeni u udruženju *Lega nazionale* utemeljenom 18. veljače 1894. godine radi ostvarivanja prava na talijanski jezik i njegovanje ideoloških načela; Il nouvo cronista di Sebenico, a. III, Trst, 1895, str. 107.

57

Lega nazionale pokrenula je inicijativu za postavljanje spomenika Nikoli Tommaseu ukazujući na važnost realizacije ideje *quanto è sacra la memoria del Grande per i suoi concittadini*. Spomenik je otkriven 31. svibnja 1896. godine uz visoke počasti i bogati program pod pokroviteljstvom Općinske uprave i u nazočnosti načelnika Šupuka; **Paolo Mazzoleni**, *Niccolò Tommaseo e il suo monumento in Sebenico*, Šibenik, 1897.

58

Dokument br. 257 od 12. lipnja 1896. bilježi **Proglas** kojim se: *Strogo zabranjuje brati cvijeće ili kršiti stabla pod prijetnjom globe od 5 forinti... U Općinskom perivoju zabranjeno je voditi pseta bez lanca / naredba kučkoderu da pseto odvede imalo marku ili ne / ... Štetu koju poćine nejaka djeca odgovorne su majke ili sluškinje kojima su djeca povjerena... Ulaz u perivoj dopušten je samo mirnim osobama, onima koje su pristojno i čisto odjevene... Općinsko upraviteljstvo pripušta perivoj njezi i brizi častnog građanstva i nada se da će brižno paziti na lijepi ures našega grada*; Sabirni centar Šibenik PAZ, Fond: Šibenski perivoj 1896–1941.

Summary

Jagoda Marković

Šibenik, South-Eastern City Front: A Nineteenth Century Project and its Destiny in the Twentieth Century (on the occasion of the »renovation« of the City park)

The process of constructing the south-eastern front of Šibenik in the nineteenth century began with a projection of its development in a thirty-year period, offered by the progressive communal administration of the city. This strong creative drive was reflected in the aesthetic and spatial planning of the new city centre whose transformation helped to define the idea of a national culture. According to models of extension applied to walled cities, which prevailed at that time, the space previously occupied by fortifications was to be channelled to other uses, establishing a dialogue between the historical centre of the city and its former suburbs. The Šibenik *Poljana* thus assumed the status of main city square provided with appropriate attributes, seen as an idyllic public space, the seat of culture and education, performing the function of the representative south-eastern front of the city in the nineteenth century.

However, the radical construction initiatives subsequently undertaken in the mid-twentieth century disrupted the architectural, stylistic and aesthetic unity of this whole. The new spatial re-definition involved the demolition of the local reading room and the monument to Nikola Tommaseo, and the construction of a representative Yugoslav Army centre and a school designed in a rational functional style. This radical *renovation* which aimed to *delete the communal memory* of the past has generated a justified fear that further mistakes might cause irreparable damage to the city. The author stresses that the only renovation project that can be accepted is one leading to the reaffirmation of the urban dignity which Šibenik had in the past and undoubtedly deserves in the future.